

УДК 821.161.2

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2023.28.1.34>

ТИПОЛОГІЯ ЖАНРОВОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ЕПІСТОЛЯРНОГО ТЕКСТУ

TYPOLOGY OF GENRE BELONGING OF A WRITER'S EPISTOLARY TEXT

Миронюк В.М.,

orcid.org/0000-0002-7746-0959

кандидат філологічних наук, доцент,

завідувачка кафедри теорії і методики журналістської творчості

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»

Саркісова І.А.,

orcid.org/0000-0002-0023-9383

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови та літератури

Приватного вищого навчального закладу

«Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука»

Мету розвідки вбачаємо у дослідженні типологічних моделей жанрової приналежності письменницьких епістолярних текстів.

Теоретико-методологічним підґрунтям розвідки є літературно-історичний, культурно-історичний, а також метод типологічних узагальнень.

Об'єктом дослідження є спроба аналізу письменницького листа як складного і багатофункціонального семантичного феномену, простеженого у приналежності до його літературних традицій.

Предметом дослідження виступає сукупність тематичних пріоритетів та поетикальних прийомів художньої організації письменницьких листів, їхніх літературних різновидів, тематичного розмаїття та жанрового діапазону письменницьких кореспонденцій.

Наукову новизну розвідки визначають схарактеризовані в ній основні модули жанрової організації письменницького епістолярію, його національної специфіки та головних закономірностей його творчого дискурсу.

У результаті здійсненого дослідження було встановлено, що специфіку жанрової приналежності письменницького епістолярію визначають дві її основні узагальнено-типологічні форми: а) загальнолітературна жанрова приналежність епістолярного тексту і б) конкретна жанрова форма (модифікація), якої надано листу.

У межах цієї типології, відповідно, приватний лист можна визначити як епістолярний текст, який не має наперед заданої авторської настанови на потенційне оприлюднення, адресований конкретній особі або офіційній установі і тематично локалізується в межах обміну такою інформацією, яка не розрахована на широкий суспільний загал, має особистісний утилітарно-прагматичний або духовно-екзистенційний характер і відображає погляди, переконання, смаки автора в якнайширшому спектрі питань, що охоплюють усі сфери людської життєдіяльності.

Публіцистичний визначено як лист із заданою наперед настановою на оприлюднення (фактичне або потенційне), розрахований на реакцію широкого суспільного загалу і написаний з метою вплинути на формування громадської думки стосовно злободенних питань суспільно-політичного та культурного життя.

Художній лист – це лист, у якому, крім власне аналітичної або морально-дидактичної функції міститься авторська настанова на естетичне сприйняття повідомлюваних фактів.

Ключові слова: листування, публіцистичний письменницький епістолярій, приватний лист, художній лист, комунікативна стратегія, мовленнєве оформлення.

The purpose of the study is to investigate the typological models of genre belonging of epistolary texts.

The theoretical and methodological basis of the study is the literary-historical, cultural-historical, and method of typological generalisations.

The object of the study is an attempt to analyse a writer's letter as a complex and multifunctional semantic phenomenon traced back to its literary traditions.

The subject of the study is a set of thematic priorities and poetic techniques of the artistic organisation of writers' letters, their literary varieties, thematic diversity and genre range of writers' correspondence.

The scientific novelty of the study is determined by the main modes of genre organisation of the writer's epistolary, its national specificity and the main regularities of its creative discourse.

As a result of the study, it has been established that the specificity of the genre of the writer's epistolary is determined by its two main generalised typological forms: a) the general literary genre of the epistolary text and b) the specific genre form (modification) given to the letter.

Within this typology, accordingly, a private letter can be defined as an epistolary text that does not have a predetermined author's intention for potential publication, is addressed to a specific person or official institution and is thematically localised within the exchange of such information that is not intended for the general public, has a personal utilitarian-pragmatic or spiritual-existential character and reflects the author's views, beliefs, tastes in the widest possible range of issues covering all spheres of human life.

A journalistic letter is defined as a letter with a predetermined intention to be published (actual or potential), designed to respond to the general public and written to influence the formation of public opinion on topical issues of social, political and cultural life.

An artistic letter is a letter that, in addition to its own analytical or moral and didactic function, contains the author's instruction on the aesthetic perception of the facts reported.

Key words: correspondence, journalistic epistolary, private letter, artistic letter, communicative strategy, language design.

Постановка проблеми. До пріоритетних завдань сучасного літературознавства відносяться питання аналізу та систематизації письменницького художнього епістолярію. Особливо важливими в цьому теоретичному контексті вбачаємо питання, спрямовані на окреслення та дослідження особливостей жанрової організації письменницького епістолярію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика епістолярних досліджень є достатньо новою для кола зацікавлених українських літературознавців, які почали більш чи менш активно її розробляти лише в другій половині ХХ ст. Тим чи тим питанням письменницького епістолярію присвячено низку наукових розвідок українських істориків та теоретиків літератури: «Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість» М. Коцюбинської, «Українська документалістика на зламі тисячоліть: специфіка, генеза, перспективи» О. Галича, «Епістолярна літературна критика: Становлення, функції в літературному процесі» Л. Вашків, «Письменницький епістолярій як літературний та історіографічний жанр» В. Кузьменка, «Український письменницький епістолярій другої половини ХХ століття: жанрово-стильові модифікації» Г. Мазохи та ін.

Водночас, слід констатувати, що питання письменницького епістолярію в сучасному українському літературознавстві досліджені усе ще недостатньо. Багато питань вимагають додаткового дослідження та систематизації. Це й визначає **актуальність** нашого дослідження, **мету** якого вбачаємо в аналізі та систематизації типології жанрової приналежності письменницького епістолярію.

Завданнями нашого дослідження є деталізована характеристика основних жанрових моделей

та художньо-тематичних модусів письменницького епістолярію, специфіки проблематики та поетики, тематичних та жанрово-стильових особливостей організації приватного, публіцистичного та художнього листа.

Виклад основного матеріалу. У межах диференціації жанрових моделей письменницького епістолярного дискурсу слід, насамперед, визначити її дві головні узагальнені форми: а) загальнолітературна жанрова приналежність епістолярного тексту і б) конкретна жанрова форма (модифікація), якої автор надає своєму листу.

У загальнолітературному контексті жанрова приналежність епістолярного тексту спрямована на співвіднесеність цього типу тексту з одним із трьох форм вияву (приватна, публіцистична або художня) свідомості автора, авторських настанов на конкретні тематичні сфери спрямування листа.

Логіку подібного трьохкомпонентного розподілу мотивовано в першу чергу семантичною природою та специфікою літературної еволюції самого листа. Трьохкомпонентний розподіл жанрової приналежності епістолярного тексту, на нашу думку, достатньо логічно обумовлений, зокрема і його внутрішньою семантичною природою, тими її семантичними чинниками, які відіграють визначальну роль у загальній функційно-семантичній організації епістолярних текстів. До них слід віднести комунікативні стратегії адресата та функційно-тематичні орієнтації спрямованості епістолярного тексту, а також умотивований ними характер стилістичної організації інформації, що передається в листі.

Відповідно, **приватний лист** визначаємо як епістолярний текст, який не керується наперед заданою авторською настановою на можливе

оприлюднення, адресований конкретним особам або офіційним установам і тематично локалізований в контексті обміну таким масивом інформації, яка не спрямована на широкий суспільно-громадський загал, відтак передає особистісну утилітарно-прагматичну або духовно-екзистенційну інформацію, що служить відображенням поглядів, переконань, смаків автора в якнайширшому спектрі питань, які охоплюють усі сфери людської життєдіяльності. Двома головними різновидами приватного листа, які визначають специфіку адресації є офіційна кореспонденція (адресована офіційній особі або установам, із якими, з огляду на свої посадові обов'язки або певні особистісні зобов'язання чи зацікавлення взаємодіє та співпрацює письменник), а також кореспонденція неофіційна, до якої відносимо листи, що охоплюють широке коло інтимних, родинних, товариських й професійних зацікавлень і стосунків письменника.

Публіцистичний – це лист із свідомо наперед заданою настановою на оприлюднення (фактичне або потенційне), розрахований на зустрічну реакцію широкого суспільного загалу й написаний з метою вплинути на формування або зміну громадської думки стосовно тих чи тих злободенних питань суспільно-політичного та культурного життя. Публіцистичний лист, зазвичай, створюється у формі так званого «відкритого листа». За словами Л. Морозової, «відкритий лист», у якому означена автором персоніфікованість адресата протистоїть фактичній установці на поліадресата через обов'язковість оприлюднення. Це дає підстави розглядати «відкритий лист» як публіцистичний твір, жанрова специфіка якого зумовлена його первісною орієнтацією на поліадресата, характеризується використанням епістолярної форми, домінуванням суспільно-політичної тематики, часовою актуальністю згадуваних подій та наявністю ознак авторського ідіостилу» [1, с. 193]. Яскравими зразками подібних «відкритих листів» в українському письменницькому епістолярії є листи М. Максимовича до Г. Квітки-Основ'яненка, відкритий лист «Французьким письменникам XIX століття» Бальзака, «Зазивний лист до української інтелігенції» П. Куліша, «Я звинувачую!» Е. Золя, «Письмо до видавця «Колокола» М. Костомарова, «Листи з України Наддніпрянської» Б. Грінченка й «Листи на Україну Наддніпрянську» М. Драгоманова, а також відкриті листи Є. Сверстюка, Б. Олійника, Ю. Мушкетика, І. Драча, Д. Павличка, І. Дзюби, І. Світличного, Л. Костенко, В. Яворівського, О. Гончара, А. Погрібного та інших письменників.

Художній – це лист, у якому, крім власне аналітичних або морально-дидактичних функцій актуалізується авторська настанова на естетичне сприйняття повідомлюваних письменником фактів. Автор подібних листів, зазвичай, не виключає можливостей його потенційного публічного оприлюднення.

Як відомо, художність – це категорія, яка не обов'язково є притаманною саме творам художньої словесності. Це, зокрема відзначає у своїх дослідженнях письменницьких листів і М. Коцюбинська, яка пише: «Йдеться передусім, звісно, про листи письменників, митців, загалом людей творчих – в царині науки, громадської діяльності тощо. Та цей художній компонент, як найголовнішу прикмету мистецтва листування можна спостерігати і за межами такої специфічної категорії авторів, у кожного, хто має жвавий розум і розвинену уяву, спостережливість і здатність художнього бачення, хто здатен «вилити себе» на папері, звертаючись до уявного співбесідника, хто дорожить можливістю бесіди на відстані з близькою або просто цікавою тобі людиною» [2, с. 184–185]. Красномовним фактом засвідчення генетичного зв'язку письменницьких листів і специфічних прикмет художньої літератури є й те, що саме від зразків епістолярної літератури генетично походять окремі жанри художньої словесності, зокрема епістолярного роману.

Однією з головних причин, які суттєво впливали на появу в письменницькому епістолярному середовищі листів із ознаками художньої форми, Л. Морозова вважає поступове усвідомлення письменниками потенційної можливості оприлюднення їхніх приватних кореспонденцій.

Головними ознаками, що визначають власне феномен художності художнього листа, на нашу думку, є:

- специфічна художня образність, відмінна від дидактичної та публіцистичної образності, якій притаманна риторичність та прагматичність цілей, настановою на естетичне сприйняття світу, у якому елементи реальності синтезуються з елементами творчого домислу, художньої уяви та фантазії автора;

- чітко виражена присутність авторського образу, виявлена найперше у своєрідності стилістичного оформлення інформаційної складової листа, а також у його емоційному та оцінному пафосі;

- підкреслена комунікативна спрямованість листа з розрахунком на потенційно широке коло читачів-однодумців;

- використання притаманного для художніх творів арсеналу засобів сюжетно-композиційної

та предметної деталізації образів, навколо яких концентрується повідомлювана інформація;

– мовленнєве оформлення листа зі специфічною, властивою різним літературно-художнім жанрам лексикою, синтаксисом, вкрапленнями наративних форм донесення інформації. Ось як, наприклад, В. Кузьменко говорить про художні листи українських письменників: «Чимало листів О. Довженка (особливо це стосується кореспонденцій до Ю. Смолича, В. Ткаченко, Ю. Тимошенка та близьких і рідних людей, яких він щиро любив) нагадують собою ліричні мініатюри. Це – миттєві фотографії українського ландшафту, життя селян у рідному Придесенні, малюнки-спогади дитинства, юності, поетичні роздуми тощо. «Художні вправи» в епістолярних творах Довженка свідчать про те, що листи були для митця своєрідною творчою лабораторією, де проводились літературні досліди, шліфувався стиль, відпрацьовувались зображувально-виражальні можливості» [3, с. 251].

Критерієм, що може визначати диференціацію в межах публіцистичного, приватного й художнього письменницьких епістоляріїв, як вважає переважна більшість дослідників, найдоцільніше визнати специфіку особистістих контактів між дописувачами, а також специфіку функційно-тематичної спрямованості епістолярного тексту і його емоційної модальності. Л. Морозова у цьому теоретичному контексті, зокрема виокремлює такі жанрові модифікації письменницького листа, як: листи до членів родини, лист до друзів, офіційно-діловий лист і фамільярно-діловий лист. «Кількісно найбільшою частиною епістолярного спадку письменників, – зазначає дослідниця, – є листи до членів родини через регулярність такого листування і завдячуючи дбайливому ставленню до збереження кореспонденцій відомого родича. /.../ Виокремлення листа до друга бере початок з античних часів, коли дружня привітність вважалася єдино можливим модальним типом автора листа, незалежно від його стосунків з адресатом, однак з початку ХХ ст. необхідною передумовою його написання була попередньо засвідчена наявність дружніх стосунків. /.../ У тематичному діапазоні офіційних листів виокремлюється листування з тими дописувачами, з ким автора споріднює спільна сфера професійної діяльності. У цій сфері, у залежності від типу відносин між дописувачами, слід виокремлювати офіційно-діловий лист і фамільярно-діловий лист. Адресат офіційно-ділового листа має інший, ніж його автор, соціальний статус, тому предметно-тематичну

спрямованість цього типу листа можна схарактеризувати тенденцією до граничної вичерпаності через необхідність розв'язання конкретних завдань, у його стилістиці є відсутніми прояви творчого моменту через сталі вимоги мовного етикету й через нульову експресивність стосовно ставлення до особистісності адресата. Адресат фамільярно-ділового листа, як правило, є особисто знайомим з його автором, входить до кола спільних з ним професійних інтересів, що мотивує певну більшу або меншу комунікативну відвертість між ними» [1, с. 190–191].

За ознаками функційно-тематичної стратегії Л. Морозова виокремлює монотематичну та політематичну жанрові модифікації письменницького листа. Специфікою першої з них, на її думку, є накопичення повідомлюваної інформації стосовно певних тематичних доміант. Друга група листів підпорядкована кільком тематичним доміантам.

Стосовно політематичних листів, які мають кілька тематичних доміант, Л. Морозова констатує, що «урахування з боку автора листа якомога більшої кількості чинників концепції адресата сприяє створенню багатовимірного образу останнього та пояснює існування політематичного листа, мозаїчність композиційної побудови якого не виключає цілісності, тому що засобами зв'язності в ньому виступають екстралінгвістичні фактори. Серед політематичних листів можна вирізнити: лист, у якому факти приватного життя його автора поєднані зі сферою його професійної діяльності, лист, у якому до подій приватного життя його автора додаються роздуми про актуальні події суспільно-політичного життя, лист, у якому повідомлення про факти приватного життя його автора поєднані з інформацією щодо сфери його професійної діяльності та з роздумами щодо останніх суспільно-політичних подій» [1, с. 193].

Специфічною жанровою модифікацією епістолярного тексту є й письменницькі листи, що містять у собі в розгорнутій формі елементи літературної критики: листи-рецензії, листи-огляди, поодинокі літературно-критичні оцінки у формі листа. До цієї жанрової модифікації науковці відносять також листи-авторрецензії та листи-автокоментарі.

Спираючись на спроби дослідницьких класифікацій жанрового діапазону модифікацій письменницьких епістолярних текстів виділятимемо три основні жанрові модифікації **приватного** листа: 1) офіційно-ділову, 2) родинну, 3) інтимно-товариську. Виокремлення таких модифікацій аргументовано, зокрема критері-

ями загального внутрішньожанрового поділу, який передбачає зазначення характеру стосунків між дописувачами, функційно-тематичної спрямованості епістолярного тексту, його емоційної модальності.

Серед жанрових модифікацій **публіцистичного листа** слід виокремлювати: 1) індивідуальні або колективні листи, диференційовані у контексті особистісних стосунків між дописувачами; 2) листи, відмінною ознакою яких є конкретна, порушена в тексті тематична спрямованість, пов'язана з тими або тими аспектами суспільно-політичної, морально-етичної чи культурологічної проблематики.

Диференціація та чітке структурування жанрових модифікацій **художнього листа** є доволі проблематичною, як з погляду його недостатньої дослідженості, так і в сенсі його політематичності та «протеїстичності». З погляду особливостей художньої побудови доцільно виокремлювати прозову та віршовану форми художнього листа, а в межах прозової – наративну (побудовану у вигляді сюжетної оповіді) та описову форми. Тематичні – це різновиди епістолярних мемуарних, мемуарно-автобіографічних, пейзажних (описи природи), автокритичних (рецепція літературно-творчого процесу) тощо.

Критерієм для виділення окремих жанрових модифікацій в межах усіх трьох типів листування – приватного, публіцистичного і художнього може служити також і явище міжжанрової дифузії, тобто взаємодії різних літературних жанрів і їхнє взаємопроникнення. Мова про те, що, починаючи з XIX ст. жанри документальної літератури активно контактують і співвідносяться один з одним, відтак письменницькі листи часто поєднують окремі ознаки таких жанрів, як мемуари, щоденники, письменницькі нотатки, біографія, автобіографія, сповідь, нарис, документальна повість тощо.

Висновки. Унаслідок проведеного дослідження було встановлено, що специфіку жанрової приналежності письменницького епістолярію визначають дві її основні узагальнено-типологічні форми: а) загальнолітературна жанрова приналежність епістолярного тексту і б) конкретна жанрова форма (модифікація), якої надано листу.

У межах цієї типології, відповідно, **приватний лист** визначаємо як епістолярний дискурс, що не містить у собі наперед заданих авторських настанов, пов'язаних з потенційним оприлюдненням. Цей тип листа адресується конкретним особам або офіційним установам. Його тематична локалізація передбачає обмін актуальною інформацією, не розрахованою на широкі суспільні кола, інформацією утилітарно-прагматичного чи духовно-екзистенційного характеру й є відображенням поглядів, переконань, смаків автора в різноманітних спектрах питань, співвідносних з усіма сферами життєдіяльності людини.

До **публіцистичних** відносимо листи, у яких декларовано задану наперед настанову на фактичне або потенційне оприлюднення. Публіцистичний лист обов'язково містить у собі розрахунок на зустрічну відповідну реакцію широких суспільних кіл, ставить за мету вплив на громадську думку, оцінку того, як вирішуються чи повинні вирішуватись злободенні питання суспільно-політичного або культурного життя. Саме тому публіцистичному письменники зазвичай надають форму так званих «відкритих листів».

Художній – це лист, який окрім власне аналітичних й морально-дидактичних функцій поєднує також й авторські настанови на естетичну оцінку оприлюдненої інформації.

Перспективою подальших розвідок стане дослідження окремих історичних етапів літературної еволюції української та зарубіжної письменницької епістолографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Морозова Л. Письменницький епістолярій у системі літературних жанрів: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Горлівка, 2007. 223 с.
2. Коцюбинська М. Листи і люди: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і літера, 2009. 584 с.
3. Кузьменко В. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20–50-х років XX ст. Київ: НАН України, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка, 1998. 305 с.